

UČITELJ V VLOGI GOVORNEGA INTERPRETA LITERARNEGA BESEDILA

Učitelj posreduje učencem svoje znanje predvsem z govorom, zato se zdi samoumevno (a žal neresnično), da si je hkrati s študijem svoje stroke pridobil tudi znanje o specifikah govornega sporazumevanja. Zlasti od učitelja slovenskega jezika in književnosti pričakujemo kultiviran govor oz. obvladovanje različnih govornih spretnosti. Posebno zahtevna oblika govorne dejavnosti je govorna interpretacija literarnega besedila (glasno interpretativno branje). Z govorno predstavitvijo literarnega besedila želi učitelj skozi svoje doživetje besedila v učencih spodbuditi njihovo individualno doživljanje, razvijati njihove recepcijske sposobnosti in jih navajati na aktivno komunikacijo z literaturo. Tak učinek pa lahko doseže samo s kvalitetno govorno izvedbo, ki ni rezultat improvizacije, temelječe na intuiciji, pač pa temeljite priprave, narejene na osnovi znanja, zlasti o govornem jeziku.

Prispevek predstavlja trifazni model učiteljeve priprave na govorno interpretacijo literarnega besedila. Izvesti ga je mogoče le po predhodni vsebinsko-idejni analizi besedila. V prvi fazi (upočasnjeno tiho branje) bralec evidentira govorne znake v jezikovni strukturi besedila, v drugi fazi (govorni zapis) opremi besedilo z grafičnimi znaki za uzvočitev, v tretji fazi (poskusno glasno branje) pa preskusi ustreznost svojega govornega zapisa, ozavesti zvočno sliko celotnega besedila in kontrolira svoje individualne govorne posebnosti. Model je odprt za ustvarjalno spreminjanje ob konkretnem besedilu.

govorna interpretacija literarnega besedila, glasno interpretativno branje, govorni znak, govorni zapis

Teachers pass on their knowledge primarily through speech, so it would seem self-evident that in studying their discipline they would also obtain knowledge of the specifics of oral communication (although this is sadly not the case). From teachers of Slovene language and literature in particular we expect a cultivated way of speaking or mastery of different speaking skills. A particularly demanding form of speech is the reading aloud or interpretive reading of a literary text. Through the spoken presentation of a piece of literature the teacher wishes to stimulate the pupils' individual experiencing of the text, develop their receptive skills and accustom them to active engagement with literature. This can be achieved only through a quality reading that is not the result of improvisation, based on intuition, but rather of thorough preparation, based on knowledge, in particular of the spoken language.

This paper presents a three-step model for the preparation of the interpretive reading of a literary text, which must be preceded by analysis of the text's content. During the first step (slow silent reading), the reader makes a note of the vocal patterns in the linguistic structure of the text; in the second (speaking notes) the text is equipped with graphic symbols for speaking; and in the third (trial reading aloud) the reader tests the suitability of her speaking notes, becomes familiar with the vocal

image of the whole text and monitors her individual speaking idiosyncracies. The model is open to creative adaptation in relation to a specific text.

spoken interpretation of a literary text, interpretive reading, vocal pattern, speaking notes

1 Uvod

1.1 Slovensko šolstvo je v zadnjem desetletju in pol doživelo več organizacijskih (ponovna uvedba gimnazij in mature, devetletna osnovna šola) in vsebinskih sprememb, ki se kažejo tudi v prenovi pouka književnosti in v spremenjeni vlogi učitelja. Sodobna didaktika književnosti¹ je prenesla težišče pouka iz posredovanja literarnovednih informacij na oblikovanje učenčevega odnosa do literature. Učitelj je postal »moderator dialoga med učencem in literaturo« (Krakar Vogel 2004: 8), njegova bistvena naloga je spodbujanje neposredne komunikacije učenca z literaturo. Temeljna metoda, s katero to lahko doseže, je šolska interpretacija oz. »skupno branje in obravnava literarnih besedil v šoli« (Krakar Vogel 2004: 78), pri čemer učitelj spodbuja učenčevo doživljanje, razumevanje, vrednotenje in izražanje. Tako pomembna vloga od učitelja zahteva, da se ne osredotoča le na smisel izgovorjenega, temveč tudi na način svojega govornega izvajanja.

1.1.1 Šolska interpretacija literarnega besedila poteka v več fazah, od katerih ima središčno vlogo govorna interpretacija literarnega besedila (glasno interpretativno branje).² Kvaliteta govorne interpretacije bistveno vpliva na intenzivnost učenčevega celostnega doživetja besedila in tudi na dinamiko kasnejše analize, ima pa tudi dolgoročnejše posledice, saj je znano, da dobre govorne interpretacije razvijajo doživljajsko poslušanje ter povečajo zanimanje za literaturo na sploh in za druge oblike (govornega) interpretiranja literature (npr. gledališče, radijsko igro). Ne nazadnje dobra govorna interpretacija tudi izostri učenčev posluš za pomen, ki zveni in zven, ki pomeni³ in oblikuje učenčev estetski okus za govorno besedo nasploh. Zato učitelj te dejavnosti ne sme zanemarjati ali jo izvajati nekvalitetno, temveč se mora nanjo temeljito pripraviti.

1.1.2 Slovenska didaktika književnosti ponuja učitelju precej navodil za pripravo šolske interpretacije (Saksida 1994, Krakar Vogel 1996, Kordigel 2000), vendar se z načinom izrekanja literarnega besedila skorajda ne ukvarja.⁴ Učiteljeve

¹ Sodobno slovensko didaktiko književnosti je v številnih člankih, razpravah, knjigah ter kot predavateljica in predstojnica katedre za didaktiko slovenskega jezika in književnosti na ljubljanski Filozofski fakulteti utemeljila Boža Krakar Vogel.

² Izraz 'govorna interpretacija' je pomensko širši kot 'interpretativno branje'. Zajema tudi interpretativno govorjenje literarnega besedila na pamet. Učitelj namreč lahko kdaj kakšno krajše pesemsko besedilo tudi recitira, morda pa tudi prozno odlomek pripoveduje na pamet. Natančnejšo tipološko opredelitev šolske govorne interpretacije podajam v svoji disertaciji (Podbevšek 2004: 21).

³ Sposodila sem si pesniško maksimo Borisa A. Novaka, ki v knjigi *Oblike sveta* (1991: 5) pravi, »da naj pomen besede zveni in zven pomeni«.

⁴ Janko Čar se v članku Razrstitvev stavčnofonetičnih prvin v umetnostnem besedilu glede na teorijo in interpretacijo (*Jezik in slovstvo* 7/8, 1988/89) opira na Toporišičevo besedilno fonetiko. Milan Dolgan pa v članku Metodični postopki izvajanja besedil (*Jezik in slovstvo* 5, 1975/76) ustvari svojo terminologijo, delno povzeto po gledališki.

govorne spretnosti (od obvladovanja knjižne izreke in jasne izgovarjave do ustrezne rabe besedilnofonetskih prvin in nebesednega izražanja) niso tako samoumevne, kot se morda zdi. Avtomatizirano, nezavedno rabo govornih sredstev, kakršna je običajna zlasti v spontanem govoru, je treba ozavestiti. Kultiviran govor (ki ga od učitelja pričakujemo) je govor, v katerem govorec nadzoruje tako smisel izgovorjenega kot način izrekanja,⁵ in je rezultat številnih dejavnikov, npr. posameznikovih psihofizičnih lastnosti, njegovega odnosa do jezikovno-govornega izražanja, znanja o govornem jeziku, vaje in občutljivosti za različne govorne položaje.

1.1.3 Za govorno interpretiranje umetnostnega besedila je ozaveščen govor šele osnova. Kdor učinkovito obvladuje govorno izvajanje, kadar ubeseduje svojo stroko, ni nujno enako učinkovit, kadar govorno interpretira literarno besedilo. Potrebuje še sposobnost poglobljenega doživljanja in razumevanja literature ter zmožnost ustreznega harmoniziranja vsebine z govorno obliko. Vse tri aktivnosti zahtevajo specifično teoretično in praktično znanje.

1.1.4 Govorno izvajanje literarnih besedil je zelo kompleksna dejavnost, ki jo je težko ujeti v definicijo. Na kratko bi lahko rekli, da je govorna interpretacija dobesedno govorjenje (branje ali govorjenje na pamet), v katerem učitelj po predhodni literarni interpretaciji ustvarjalno uresničuje besedilo z govornimi sredstvi, ki jih usklajuje z besedilnimi posebnostmi, ter tako izraža svoje doživetje besedila.

Z učinkovito govorno interpretacijo učitelj lahko učencem pripravi govorni dogodek (estetsko doživetje), ki ga bodo z zanimanjem pričakovali, ga cenili in se ga spominjali. Učinek pa ne bo tak, če bo govorni nastop prepustil intuitivni improvizaciji, v kateri se bo prepuščal govornim avtomatizmom, se pravi, če se na svojo vlogo v govornem dogodku ne bo skrbno pripravil.

1.2 Mini anketa⁶ med študenti Akademije za gledališče, radio, film in televizijo je pokazala, da le redki učitelji vedno interpretativno berejo sami (3), večina bere le včasih (19), nekaj jih sploh nikoli ne bere (3). Učiteljeva govorna interpretacija je za učence pomembna, ker besedilo bolj celostno doživijo (13), si ga bolje zapomnijo (2) ali ga bolje razumejo (2). Ostali (5) učinek opisujejo takole: »še manj me je zanimalo«, »bilo mi je odveč«, »slaba interpretacija – humoren odziv«, »lažje sem sprocesiral podatke, saj sem hkrati tudi sam sledil napisani predlogi«, »ker je profesor samo včasih to počel, sem čutil zadrego, ampak se mi je zdelo zabavno in je popestrilo šolsko uro«. Učiteljevo branje so največkrat ocenili kot primerno (12), šest jih meni, da je bilo učiteljevo branje zelo dobro. Zanimivi so komentarji tistih, ki so prepričani, da je učitelj bral slabo (4): »učitelj je bral le, kadar je želel prihraniti čas, branje je bilo zelo hitro, brez poudarkov, pavz ...«, »preveč korektno, brez interpretacije, spikersko«, »interpretacija povsem nedoživeta, branje na prenizki ravni, kot bi brala s konstantno intonacijo«, »prevelika pozornost in pazljivost pri izgovarjavi, preizrazito poudarjanje zlogov in premalo interpretacije – skoraj kot da bi otroku brala pravljico«. Učenci so torej pogrešali učiteljevo doživetje vsebine.

⁵ O vlogi subjekta v izrekanju razmišljata avtorja članka Problem prozodične analize spontanega govora (Vitez, Zwitter Vitez 2004: 6).

⁶ V anketi, ki je bila izvedena v šolskem letu 2005/2006, je sodelovalo 25 študentov prvih dveh letnikov.

Eden od anketirancev je zapisal, da njegov učitelj skoraj nikoli ni sam bral, je pa zelo dobro prebral Kettejevega *Pijanca*: »Imeniten smisel za interpretacijo Pijanca, ki je malodane edina pesem, ki nam jo je povedal. Iz tega je naredil velik dogodek, ki smo ga poslušali in sprejeli z velikim občudovanjem.« Zadnji primer posredno kaže, da je šolsko govorno interpretiranje zahtevno tudi zato, ker mora učitelj govoriti tudi besedila, ki mu niso blizu in jih ne doživi tako globoko kot je omenjeni učitelj doživel Pijanca. Primerna priprava na govorno interpretiranje lahko pomaga premagovati navidezno oviro med učiteljem in besedilom, saj med pripravljanjem interpret postopno udomačuje tuje misli in naseljuje besedilo z lastnimi izkušnjami. Učitelj mora torej najprej sam skozi proces, ki ga želi spodbuditi pri učencih.

Ali vam je učitelj interpretativno bral?	včasih 19	vedno 3	nikoli 3	
Kaj vam je učiteljevo branje pomenilo?	bolj celostno doživetje 13	boljše pomnjenje 2	boljše razumevanje 2	drugo 5
Ocena učiteljevega branja	primerno 12	zelo dobro 6	neustrezno 4	

2 Model priprave na govorno interpretacijo literarnih besedil

Model sem oblikovala na osnovi obširnejše raziskave v okviru doktorskega študija⁷, številnih seminarjev za učitelje (osnovnih in srednjih šol) in za študente sloveniste ter pedagoškega dela na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo.

Govorna interpretacija literarnega besedila je vpeta v stopenjsko zaporedje šolske interpretacije,⁸ zato učitelj opravi vsebinsko analizo besedila, literarno-zgodovinsko umestitev, literarnozvrstne in literarnoteoretične določitve itd. kot del metodične priprave na šolsko uro. Vse to vedenje (literarna interpretacija) sicer ustvari primerno podlago za govorno interpretacijo, vendar velika količina podatkov včasih zamegli bistvo in ustvari v interpretu varljiv občutek zadostnega poznavanja besedila. Zato se mora učitelj pred pripravo prepričati, če je v njegovi zavesti jasno izkristalizirano sporočilno jedro besedila, ki ga namerava govorno interpretirati.

Priprava poteka v treh fazah:

- upočasnjeno tiho branje,
- izdelava govornega zapisa,
- poskusno glasno branje.

⁷ V disertaciji sem primerjalno slušno analizirala šolske in umetniške govorne interpretacije literarnih besedil. Analiza je pokazala, da je najopaznejša razlika med obema tipoma interpretacij v količini in intenzivnosti izvedbe prozodičnih sredstev in nebesednih znakov. Učiteljska interpretacija temelji na skladenjski logiki, dikcija je bralna, afektivnost ni izrazita, igralske izvedbe pa sintaktično urejenost pogosto zanemarijo, ustvarjajo iluzijo prostega govora, afektivnost je izrazita.

⁸ Šolska interpretacija literarnega besedila ima naslednje zaporedje: doživljajsko-spoznavna motivacija, najava besedila in njegova lokalizacija, interpretativno branje, premor po branju, izražanje doživetij, analiza, sinteza in vrednotenje, nove naloge (Krakar Vogel 1991: 11).

2.1 Upočasnjeno tiho branje

2.1.1 Namenupočasnjenega tihega branja ni odkrivanje idejno-vsebinskega sporočila besedila, pač pa sledenje procesu pretvarjanja zapisanega jezika v govornega.⁹ Pri tem je pomembna bralčeva zavest o različnosti, vendar soodvisnosti pisnega in govornega jezikovnega koda. V jezikovni organizaciji zapisanega besedila je zato implicitno prisotna tudi njegova govorna struktura.¹⁰ Naloga govornega interpretata je, prepoznati govorne znake, ki mu bodo pomagali oblikovati govorno interpretacijo. Iskanje se dogaja med upočasnjenim tihim branjem – bralec ne bere besedila od začetka do konca, temveč se ustavlja ob manjših delih besedila, se vrača na začetek, preleti besedilo do konca, se vrne na sredino, preskoči nekaj povedi itd. Namen takšnega bralnega postopka je preseči linearni, racionalni jezikovni okvir besedila in se približati celovitosti, emocionalnosti govorne strukture.¹¹ Zaradi konotativne narave literarnega besedila dopušča jezikovno-govorna struktura več interpretacij. Primerno je, da se učitelj odloča za tisto, ki je najbližje jezikovni oblikovanosti zapisa, in ki podpira literarnoteoretske danosti – še zlasti, če učenci med učiteljevim govornim nastopom spremljajo zapisano besedilo. Učence naj opozori na odprtost literarnega besedila za različne interpretacije in s tem tudi za različne govorne izvedbe ter argumentira svoj izbor govornih sredstev.¹²

V jezikovno strukturo vgrajeni govorni znaki, ki poleg interpretovih individualnih govornih in osebnostnih lastnosti določajo zvočno obliko interpretaciji, so naslednji:

- grafična oblikovanost besedila kot celote (naslovje, odstavčnost, kitičnost, dolžina verzov, premi govor, različen tisk, dolžina replik, monolog, didaskalije itd.),
- ločila (tudi odsotnost ločil),
- skladenjska zgradba (besedni vrstni red, vrviki, nedokončane povedi, elipse, kratke povedi, zelo dolge povedi, razmerja med odvisniki, razdružene povedi, pastavki, premi govor, verzni prestopi, vskok v tujo repliko itd.),
- stilno zaznamovane jezikovne prvine (tujejezične in jezikovnozvrstne, čustveno in časovno obarvane),
- naglaševanje (stilni/avtorski naglasi, naglasne dvojnice, »metrični« naglas, večnaglasnice itd.),
- glasovje (polglasnik, težji glasovni sklopi, glasovne premene, izgovor tujih črk, krajšav, števil, glasovno slikanje, aliteracije, asonance, rima itd.),

⁹ V francoskem jezikoslovnem okolju se za prenos pisnega besedila v govornega (ustnega) uporablja tudi izraz oralizacija pisnih besedil (Rossi, Di Christo) (Zwitter 2005: 161).

¹⁰ Termina 'jezikovna in govorna organiziranost' definira Branko Vuletić v uvodu knjige *Sintaksa krika* (1986). Glej še članek Govorna organiziranost umetnostnega besedila (K. Podbevšek, *Jezik in slovstvo* 3, 1992/93).

¹¹ 'Jezikovni znak' je konvencionalen, objektivni, racionalni, abstrakten, obči, 'govorni znak' je naraven, subjektivni, afektiven, konkreten, poseben (Vuletić 1988: 9).

¹² Z izrazom 'govorna sredstva' označujem pravorečne in besedilnofonetske prvine (naglaševanje, glasovne premene, intonacijo, premore, tempo, glasnost, register, barvo glasu, način izgovora itd.) in nebesedne znake (mimika, gestika, drža telesa itd.).

- ponavljanje (glasov, zlogov, besed, skladenjskih vzorcev, refren itd.),
- nasprotja in stopnjevanje (besedna, miselna, čustvena itd.),
- medmeti,
- drugo.

2.1.2 Najlažje in najhitreje opazen vidni znak, ki lahko nakazuje način uzvočenja zapisanega besedila, je **grafična podoba besedila kot celote**. V poeziji je to npr. kitičnost, dolžina verzov, v prozi odstavčnost, premi govor, delitev na poglavja, v dramatiki razdeljenost na dejanja, prizore, dolžina replik, didaskalije, v vseh treh zvrsteh tudi naslovje (naslov, podnaslov, mednaslovi). Učitelj se npr. odloča, ali bo prebral/povedal ime avtorja in naslov, ali bo kitice ločeval s premori ali bo nekatere povezal, ali bo odstavke nakazoval s premori, ali bo bral didaskalije itd. Tudi različen tisk je lahko govorni znak: razprta (spacionirana) pisava, krepki tisk, same velike črke so lahko signal za poudarjanje, za upočasnjjen govor, za višji register, poševni (kurzivni) tisk lahko opominja na stilno vrednost besede, kar je mogoče uzvočiti s spremembo v barvi, registru, izreki, na zloge z vezaji razdeljena beseda nakazuje zlasti spremembo v ritmu, načinu izreke itd. V nekaterih literarnih besedilih (npr. likovne pesmi) vizualna podoba nosi svoje lastno (lahko tudi edino) sporočilo, zato uzvočitev morda sploh ni primerna.

2.1.3 **Ločila** so, poleg grafične oblikovanosti celotnega besedila, vidno najbolj očitna znamenja za govorno uresničitev zapisanega besedila. Označujejo lahko različna prozodična sredstva (npr. premore, delno njihovo trajanje, intonacijo, povečano stopnjo čustvenosti, spremembo registra in jakosti). Interpret mora ugotoviti njihovo slušno vrednost in jo funkcionalno prilagoditi svojemu dojemanju sporočila. Včasih ločil ni treba govorno uresničiti, ker so samo jezikovnoskladenjski (in ne govorni) znak. Govorec si lahko dovoli interpretativno svobodo glede zamenjave in črtanja ločil (npr. vejico spremeni v piko, črta vejico), če podeli izjavi nov smisel, ki je v skladu z vsebino besedila. Govorno lahko realizira premor tudi na mestih, kjer ločila ni.

Ob takšnih posegih v jezikovno strukturo mora pomenska členitev besedila ostati logična – z razumskega ali čustvenega stališča. Možnost kršitve jezikovne sintaktične zgradbe (interpunkcijske logike) je eden od dokazov za različnost govornega in pisnega koda. Bralec mora biti pozoren na pomnožena in kombinirana ločila, ki nakazujejo intenziviranje govorne energije, spremembo ritma ipd. (npr. Cankarjevi podvojeni, potrojeni pomišljaji).¹³ Tudi ločila v neskladenjski rabi imajo lahko slišno obliko, npr. opuščaj lahko povzroči glasovno premeno (*ak' bi imel gigantov*), vezaj med zlogi ene besede lahko nakazuje skandiranje, upočasnjjen izgovor ali poudarjanje, klicaj sredi stavka kaže na čustvenost (*Zato mladost! po tvoji temni zarji*), narekovaji (ne v premem govoru) sugerirajo spremembo v barvi glasu, registru, glasnosti. Nekatera literarna besedila nimajo ločil, kar omogoča

¹³ Pomen ločil v Cankarjevi prozi, zlasti podpičja in pomišljajev, opredeljuje Joža Mahnič v članku Slog in ritem Cankarjeve proze (*Jezik in slovstvo* 3, 5, 1956/57). Vlogo pomišljaja v Krleževi vojni liriki analizira Branko Vuletić (1986: 77, 150).

interpretu navidezno svobodo v pomenskem členjenju: individualno druženje besed, besednih zvez, stavkov, vzpostavljanje nenavadnih pomenskih odnosov. Variantnost členjenja je sicer večja, vendar govorec v eni interpretaciji lahko uresniči samo eno možnost, zato jo mora izbrati. V nekaterih besedilih brezločilnost opozarja na posebno pripovedno tehniko (posnemanje mentalnih procesov), ki jo je primerno tudi zvočno uresničiti (npr. s kršenjem sintaktične logike, s tempom). Ob evidentiranju ločil bralec razmišlja tudi o intenzivnosti njihove uzvočitve (dolžina premorov, obseg tonskih razponov v različnih intonacijah itd.), ki pa mora izhajati iz besedilnih okoliščin.

2.1.4 Interpret gradi govorno strukturo svoje interpretacije zlasti ob pozornem analiziranju **skladenjske zgradbe**¹⁴ (ob hkratnem razbiranju ločil), ki je osnova ritmičnosti govorjenega besedila. Bolj ko se interpret zaveda različnosti govorjenega in pisnega (jezikovnega) koda, bolj suvereno se lahko odloča za govorno sintakso oz. za »neslovnični« princip govornega izvajanja. Govorna skladenjska struktura sicer temelji na jezikovni, vendar je od nje samo delno odvisna. Različne sintaktične tvorbe omogočajo različno dobro govorljivost. V slovenski literaturi so npr. sintaktično zelo zahtevni (dolge večstavčne povedi, izpusti, besedni red) nekateri Prešernovi verzi. Njihova parafraza marsikomu (tudi učiteljem) povzroča težave. Dokler bralec iz zapisa ne izlušči smisla in poišče miselna težišča (stavčne poudarke) posameznih stavkov (pa tudi večjih enot), težko oblikuje ustrezen govorni način.¹⁵ Poseben govorni znak so **vrivki**: če nosijo pomembno informacijo, je običajno zanje primeren višji register, počasnejši tempo in večja glasnost, če gre za manj pomembno misel, je register nižji, tempo hitrejši, glasnost manjša. Premislek zahteva tudi način vpetosti vrvika v strnjeno govorno verigo (obojestranski premor, brez premora, vrsta intonacije, izrazitejša mimika). Vrivki nakazujejo tok misli in razbijajo linearnost jezikovnega materiala, zato so tudi ritmotvorne prvine. Podobno vlogo imajo tudi **verzni prestopi**, ki so prav tako znak ritmične organiziranosti besedila in izrazit signal za povečano govorno energijo. Njihove govorne uresničitve ne narekuje samo skladnja (brez ločila/premora na prehodu iz verza v verz), pač pa predvsem ritem. Zato jih lahko izrekamo s kratkim zatikom ali daljšo pavzo in z rastočo intonacijo pred prehodom v nov verz. Posebej zahtevno je govorno oživljanje dramskih besedil v verzih, saj mora govorec najti pravo razmerje med naravnim dialoškim govorom in poezijo. V dramskem verzju skladnja kot fonetski pojav (intonacijske enote) funkcionira kot ritem. Znak velike čustvene angažiranosti so **eliptični (izpustni) stavki**, v katerih uzvočitev pravzaprav nadomesti manjkajoče jezikovne prvine. Kazalci za oblikovanje govornega ritma so **nakopičeni kratki stavki**, ki jih je mogoče realizirati zlasti z variiranjem tempa (pohitevanje, upočasnjevanje, monotonost, sinkopiranost, v dramskem besedilu z zelo kratkimi premori med replikami). **Zelo dolge povedi z več odvisniki** je mogoče z različnimi prozodičnimi sredstvi (npr. premori, intonacijo) razdeliti na

¹⁴ Glej Toporišičev članek *Stilistika skladenjskih pojavov (Nova slovenska skladnja, 1982)*.

¹⁵ Skladenjsko zapletenejša pesemska besedila je včasih dobro razvezati v prozo brez stilno zaznamovanega besednega reda.

več govornih enot. Ne gre le za lažjo govorno uresničitev, pač pa tudi za lažje sprejemanje slišane, saj mora učitelj misliti tudi na recepcijske sposobnosti učencev. **Nedokončane povedi** s tremi pikami ali pomišljajem na koncu zahtevajo premislek o namenu nedokončanosti in o končnem delu intonacije, tudi o tempu. Povedi ostajajo odprte zaradi zamolka ali podaljševanja trajanja dogajanja, občutja, čustva, lahko pa zaradi »nepričakovanega« vskoka sogovorca (npr. v dramatik). **Premi govor** sugerira zvočne razlike med navedkom in čustveno nevtralnimi spremnimi stavkom. Govorec mora paziti, da se govorna podoba navedka ne podaljša v spremni stavek. Posebej zahtevno je govorno udejanjanje navedkov različnih oseb brez spremnih stavkov, zlasti če želi interpret medosebne razlike označiti s prozodijo. Seveda v šolski izvedbi niso primerna pretirana zvočna barvanja, zadostuje že ustrezno členjenje s premori. Bralec mora biti pozoren tudi na **razdružene povedi**, ki jih načelno ne sme združevati, saj potem izgubijo svojo vlogo (čustveni, miselni poudarki), spremeni pa se tudi ritem. Med tihim branjem bralec ugotavlja tudi funkcijo **neobičajnega besednega reda** (največkrat čustveno poudarjanje), kar vpliva na intonacijo, poudarek, ritem. Pomemben skladenjski znak za oblikovanje ritma so **brezvezja in mnogovezja**. Asindeton lahko izraža odločnost, hladnost, trdost ali močno žalost, jezo, pa tudi silno srečo. Polisindeton pogosto narekuje vzvišeni govor, lahko tudi govor v zadregi. Obe figuri se večkrat povezujeta še s kakšnim stilemom (npr. paralelizmom, anaforo, ponavljanjem enakih veznikov) in narekujeta kombinacijo različnih prozodičnih sredstev. **Retorično vprašanje** nakazuje navidezni dialog s poslušalci. Premor za vprašanjem jih sili v razmislek, učitelj pa lahko medtem obnovi z njimi očesni stik. V okviru nestavčne skladnje je treba paziti, da **prilastki**, zlasti levi, niso pretirano (jakostno) izpostavljeni in da ostanejo v ustreznem zvočnem razmerju z jedrom besedne zveze.

2.1.5 Učitelj mora biti pozoren na **slogovno obarvano besedje**, npr. tujejezična lastna in zemljepisna imena, citate, slengizme, dialektizme, arhaizme, neologizme itd. Med pripravo na govorno interpretiranje se ne ukvarja več z njihovimi dobesednimi pomeni (to je storil že v predpripravi), pač pa z izgovorom in odnosom do besedilnih okoliščin (smisel). Pravilno izgovorno obliko je treba poiskati v slovarjih, pravopisu, slovnici, drugih jezikovnih priročnikih, včasih tudi v govorni rabi. Učitelj se mora posebej pripraviti (slovar, posvet s strokovnjakom) na izrekanje krajših ali daljših delov besedila v tujem jeziku.¹⁶ Jezikovnozvrstno ali kako drugače stilno obarvane besede interpret lahko izpostavi z glasovno barvo, spremenjenim registrom, premorom, jakostjo ali tempom, morda z mimiko. Posebno zahtevno je govorno interpretiranje besedila, ki je v celoti zapisano v neknjižni zvrsti. Proces razbiranja zapisa je daljši kot običajno, saj mora bralec razvozljati črkovne sklope, ki povzročajo v govorni izvedbi nepričakovane premene, vrivanje polglasnika, skratka izgovorne težave (*a mislš; ko b pršla nazaj*). Zapis neknjižnih

¹⁶ Na primer odlomki nekaterih besedil A. T. Linhart, L. Kovačiča, M. Krleže (nemščina), U. Eca (latinščina), D. Jančarja (poljščina), M. Rožanca (italijanščina), A. Skubica (hrvaščina).

zvrsti ni kodiran in pisci na različne načine rešujejo pisne zadrege.¹⁷ Govorec se mora tudi zavedati, da nižja jezikovna zvrst ne pomeni malomarnejše izreke, pa tudi ne govornih privatizmov.

2.1.6 V upočasnjem tihem branju se učitelj posveča tudi **naglaševanju**, zlasti mestu naglasa in kakovosti *e*-ja in *o*-ja (napaka v kolikosti je s poslušalskega stališča manj opazna). Posebno se morajo potruditi učitelji, ki v govornem knjižnem jeziku zaradi izvorne narečne pripadnosti niso povsem zanesljivi. Pozornost zahtevajo avtorski (stilni) naglasi, zlasti če slušna izvedba vpliva na rimo ali ritem (metrum). Od ritma, besedilnega sloga ali drugih okoliščin je odvisna izbira pri dvojničnih ali trojničnih naglasih (*dókler/doklèr/dòkler*). Pri enakopisnicah je treba paziti na pomenskorazločevalnost naglasa (*zagrnj me groba temina*), pri večnaglasnicah ustrezno uravnati jakostno razmerje med naglasi (dva naglasa v isti besedi nista jakostno enaka). V starejših besedilih (npr. Vodnik, Prešeren) naglasna znamenja določajo predvsem mesto naglasa, manj zanesljivo pa kvaliteto in kvantiteto.¹⁸ Posebno pozornost je treba nameniti naglaševanju lastnih in zemljepisnih imen (npr. *Ojdip*, *Kersnik*, *Varšava* in ne: *Ójdip*, *Kêrsnik*, *Váršava*).

2.1.7 Glasovje. Pomemben pogoj vsakega glasnega govorenja je razločna izgovarjava, zato mora učitelj poskušati odpraviti svoje izrekovalne pomanjkljivosti (prehiter, pretili govor, požiranje zlogov, narečni glasovi). Pozornost usmeri na črkovne zveze, ki bodo v govoru postale težje izgovorljivi glasovni sklopi (*tisoč štítov visi*), glasovne premene (*okrog vrat straža*), uzavesti izgovor predloga <v>, besed s polglasnikom (*prišel, meglá, topel*), zlasti v starejših besedilih, kjer se zapis polglasnika ne ujema s sodobnim pravopisom (*per, čverst, se verti*). Posebno pozornost zahtevajo pomenskorazločevalni glasovi v podobnozvočnicah (*morejo – morajo, cona – zona*) in izgovor tujih črk (*ö, ü, th, w*), ki jih izgovarjamo po slovensko. Neslovenske glasove zamenjujemo z najbližjimi slovenskimi, opuščamo nosnost pri samoglasnikih, mehčanost pri soglasnikih, zaokroženost pri nekaterih samoglasnikih, ne izgovarjamo medzobnih pripornikov, ne dolgih soglasnikov itd. Učitelj sicer izjemoma lahko krši pravorečna pravila, vendar le, če je kršitev besedilno argumentirana in je kasneje učencem tudi predstavljena. Učitelj se mora zavedati, da so nekateri glasovi slabše slišni (*j, h*) ter da so za izgovor posebej občutljivi naslonski nizi in dvočrkji <lj>, <nj>. Med tihim branjem učitelj razmisli, kako bo govorno uresničil glasovno slikanje (ne preveč zvočno vsiljivo ne premalo izrazito), kako se bodo slišale aliteracije, asonance, rime. Predvsem izrekanje končnih rim se v govorni praksi rado spremeni v monotono »prepevanje«. Določiti je treba tudi govorno obliko kratic in števil (i*td.*, *Franc M.*, *leto 1915*), se odločiti pri dvojničnem izgovoru (*tal, del, bokał*), evidentirati sklope enakih soglasnikov (*jaz z Zalo*) in enakih samoglasnikov (*vseenost, Navzikaá*), v poeziji tudi sinicezo (*ki se nikdar ne utruđi*).

¹⁷ Velemir Gjurin v Besedi avtorju v knjigi B. Gradišnika *Nekdo drug* (1990) opiše glasovno-črkovni sistem ljubljansčine.

¹⁸ Govorjeni slovenski jezik se je začel normirati šele na prelomu iz 19. v 20. stoletje (Levec, Škrabec). – Z razvojem izgovorne norme se ukvarja članek H. Tivadarja in R. Šuštaršiča *Otvorena pitanja standardnog izgovora* (*Govor* 2 (2001), 113–121).

2.1.8 Ponavljanje (glasov, zlogov, besed, večjih jezikovnih in besedilnih enot) je eden temeljnih literarnih postopkov. Natančno razbiranje sporočila celotnega besedila pomaga govorniku najti ustrezno uzvočitev, ki bo stopnjevala, izpostavljala, se poigravala ali morda le pletla zvočno mrežo celotnemu besedilu. Ponavljanje zelo očitno nakazuje govorno strukturo besedila¹⁹ in bistveno vpliva na ritem govorne izvedbe. Monotonija je lahko le poseben, iz vsebine izhajajoč govorni znak. Prozodija mora vzpostaviti razlike v ponovitvah in izpostaviti smisel ponavljanj.

2.1.9 Nasprotja in stopnjevanja (besedna, miselna, čustvena) pomagajo oblikovati govorno dinamiko interpretacije. Izhodišče za uzvočevanje je simetrija govornih znakov za izražanje čustev: veselje npr. izražamo z nasprotnimi govornimi znaki kot žalost (Vuletić 1988). Učitelj v kontrastiranju ne sme pretiravati, seveda pa njegov govorni izraz, ki naj nakazuje nasprotje ali stopnjevanje, ne sme biti premalo izrazit. Pretirano zvočno ilustriranje zlasti ni primerno, kadar že sam jezikovni znak jasno kaže nasprotnost ali stopnjevanje. Zvočna oblika obeh stilemov lahko temelji na jakostnem naraščanju (crescendo) ali upadanju (decrescendo), pohitevanju ali upočasnevanju (agogika), podaljšanem trajanju premorov, kombinaciji različnih prozodičnih sredstev. Pri vseh govornih sredstvih se bralec odloča tudi za njihovo intenzivnost, ki mora biti primerna tudi zunajbesedilnim okoliščinam (učiteljeva sposobnost izvedbe, namen izvedbe, prostorske okoliščine).

2.1.10 Zvočna uresničitev medmetov. Zapis medmetov je pogosto le približen, zato govorec lahko izkoristi tudi neartikulirane glasove (nakazan žvižg, tleski, izgovor z vdihom) in jih kombinira z decentno mimiko ali gestiko. Načelno sme govorni interpret zvočno uresničiti samo v besedilu zapisane medmete. Zlasti to velja v poeziji. Niti primerno niti estetsko ni, če v imenu sproščenega podajanja, vzbujanja pozornosti ali pa iz zadrege govorec dodaja zvočna mašila. Posebej je treba premisliti, kako izvesti smeh, jok, kihanje, kašljanje, smrkanje, vzdihovanje ipd., kajti pretirano realistično izvajanje omenjenih aktivnosti pri poslušalcih doseže nepričakovan sprejem, pogosto humoren. Od sporočilne vrednosti in od ločil je odvisno, kakšen bo zvočni odnos medmetov z besednim okoljem: bo medmet izrečen z obojestranskim premorom ali se bo povezal z besedo za sabo, pred sabo.

2.1.11 Drugo. Navedeni govorni znaki so samo smernice, ki bralca vodijo po besedilu. Od učiteljeve občutljivosti za jezikovno-govorne prvine in od njegove ustvarjalnosti je odvisno, kaj bo v različnih besedilih prepoznal kot govorni znak in ali bo s čim dopolnil prvo pripravljalno fazo modela.

2.2 Izdelava govornega zapisa

2.2.1 Druga faza priprave je namenjena grafičnemu označevanju izbranih govornih sredstev. Učitelj si lahko izdelava svoj grafični sistem, vendar naj vanj vključi tudi že ustaljene pravorečne in besedilnofonetske znake. Označi si lahko naglase (s krativcem ` , strešico ^ , ostrivcem ´ – ne vse, le tiste, ki mu niso domači),

¹⁹ Ponavljanje ni znak dobre jezikovne organiziranosti, saj je na jezikovnem nivoju pravzaprav nepotrebno. Ponavljanje je potrebno samo kot znak govorne organizacije (Vuletić 1986: 86).

težje glasovne sklope in glasovne premene (podčrta, obkroži, barvno označi), polglasnik (nad črko *elr* zapiše *ə* ali *e* prečrta ali zapiše izgovor cele besede), premore (označi mesto in dolžino: | | | | | ∩ – daljši je premor, več je navpičnic, najdaljšega označuje polkrožec s piko), potek intonacij (↑ ↓ →), stavčne poudarke (poudarjene besede podčrta), glasnost (uporabi glasbene oznake pp, p, mf, f, ff, cresc., decresc.), tempo (hitro – H, srednje hitro – S^T, počasi – P), verzne prestopne (polkrožni vezaj med dvema verzoma), siniceze (polkrožni vezaj pod zlitima glasovoma), metrično shemo (za določitev naglasnega mesta in sinicez, npr. – UU)²⁰, način izgovora (uporabi glasbene oznake staccato, legato, ostro, spavno), register (nizek – N, srednji – S^R, visok – V), barvo glasu (ob strani besedila zapiše npr. mehko, nasmejano, otroško, jokajoče) in morda še kaj, kar misli, da mu bo pomagalo dobro uzvočiti besedilo.

2.3 Poskusno glasno branje

2.3.1 Tretja faza priprave je nekakšna vaja za nastop v razredu. Učitelj mora preskusiti svoj govorni zapis, in sicer kot govorec in kot poslušalec. Ko glasno interpretativno bere (morda pa se hkrati besedilo uči na pamet) preverja svoje spretnosti v govorni materializaciji zapisanega. Prenos vidnih (grafičnih) znakov v slušne (zvočne) razkrije govorčeve govorne pomanjkljivosti, kot so npr. nerazločnost, prehiter ali prepočasen tempo, zaletav ritem, pretih govor, narečne sledi v glasovih in intonaciji, neobvladovanje diha, težave s požiranjem sline, različne mimične in gestične razvade ipd. Učitelj torej popravlja (odpravlja) svoje govorne pomanjkljivosti, obenem pa tudi kritično vrednoti govorno podobo literarnega besedila, kakršno je izoblikoval. Poskusno glasno branje je tudi vaja v usposabljanju za kritično samoposlušanje.²¹ Slušni vtis (učinek) je dostikrat drugačen, kot si ga je zamišljal interpret ob izdelavi govornega zapisa, in treba je kakšne posameznosti popraviti ali spremeniti. Predvsem za začetnike je priporočljivo, da svojo interpretacijo posnamejo in posnetek analizirajo.

2.3.2 Ko učitelj omili ali odpravi omenjene pomanjkljivosti, se posveti t. i. **govorni dramaturgiji**, tj. poteku govornega dogajanja od začetka do konca interpretacije. V skladu s prevladujočim miselnim in čustvenim besedilnim vzdušjem izbere primerno **začetno glasnost in začetni register (ton)**, ki mu bosta omogočala ustrezen glasovni razpon med interpretacijo, in primerno **zaključno glasnost in zaključni register** (Novaković 1980: 135). Določitev glasnosti in registra je sicer relativna, vendar oblikuje prožni zvočni okvir govorni interpretaciji, ki se v govorčevi zavesti pojavi kot akustična slika. Izbira začetnega tona in glasnosti izhaja iz specifičnega značaja besedila. Če ni besedilnega argumenta za zelo glasen oz. tih govorni začetek in za zelo visok oz. nizek začetni register, je najbolje začeti srednje

²⁰ Metrum ugotavljamo s skandiranjem, tj. z izgovarjanjem besedila po zlogih s shematičnimi poudarki.

²¹ Slišati posnetek svojega glasu je svojevrstna izkušnja in govorca največkrat presenetli. Govorčeva zaznava lastnega govora je namreč dvojna: od zunaj (skozi ušesa) in od znotraj (skozi tekočino, mišice, kosti v glavi). Notranja zaznava omogoča govorcuro nadzor nad izrečenim, povzročea pa tudi razliko med lastnim in tujim slišanjem izrečenega.

glasno v srednjem registru. Z nevtralnega izhodišča se glas brez večjega napora lahko giblje navzgor ali navzdol, v večjo ali manjšo glasnost. Preglasen in previsok začetek npr. prehitro izčrpa govorca, pa tudi poslušalcem upade zanimanje. V dramskem besedilu učitelj včasih bere eno od vlog (ostale pa učenci). Njegovo govorno oblikovanje je za učence vzorec govorne uresničitve (z ustrezno začetno glasnostjo in registrom intonira vzdušje, zvočno izostri razpoloženja, stanja, spodbuja dogajalni ritem, uravnava dolžine premorov med replikami), obenem pa je govorni dirigent, ki združuje različne govorne energije v skupno zvočno sliko. Izbira glasnosti in registra je odvisna tudi od zunajbesedilnih okoliščin, npr. od velikosti prostora, v katerem bo učitelj izvajal nastop, od števila poslušalcev, od različnih šumov.

Učitelj mora med interpretacijo v skladu z vsebino besedila (delno tudi z zunajbesedilnimi okoliščinami) ustrezno razporejati in usmerjati govorno energijo, zato je dobro, da ozavestiti določene dele besedila, kjer bodo govorne prvine najbolj intenzivne oz. kjer bo **govorni vrh** interpretacije. Kadar je govornih vrhov več, npr. v daljših prozih in dramskih besedilih, jih je primerno realizirati z različnimi govornimi sredstvi (ne samo z večjo glasnostjo, hitrejšim tempom, pač pa tudi z daljšim premorom, nenadnim tišjim govorjenjem ipd.). Intenzivnost govornih sredstev ne sme biti pretirana (patos), vendar tudi ne premalo izrazita.

Z domišljeno govorno dramaturgijo doseže interpret na eni strani zvočno razgibanost, ki oblikuje **ritem** celotnega govornega izvajanja, na drugi strani pa izostri sporočilo interpretiranega besedila in usmerja poslušalčevo poslušanje.

2.3.3 V poskusnem branju interpret osmisli tudi svoje **nebesedno izražanje** (geste ob poudarkih, premike telesa ob daljših premorih, hojo, sedenje, mimiko), posebej se mora zavedati izražanja z očmi (dvigovanje obrvi, mrščenje, široko odprte oči, priprte oči, smer pogleda). S pogledi vzdržuje komunikacijo z učenci in hkrati podpira zvočno vsebino svoje interpretacije. Nebesedno izražanje ne sme biti niti pretirano opazno ali nenaravno niti premalo izrazito ali popolnoma nevtralnno. Če bo učitelj med interpretacijo držal v rokah knjigo, naj si z njo ne zakriva obraza, če jo bo položil na mizo, naj med branjem učencem ne kaže temena glave. Sicer pa je besedilo učitelju v tej pripravljalni fazi že tako domače, da z lahkoto odtrga pogled od knjige.²² V tej pripravljalni fazi naj učitelj razmišlja tudi o t. i. proksemičnih odnosih, se pravi o svojem obvladovanju prostora (kje bo stal, sedel, se bo premikal, bo usmerjal govor naravnost, diagonalno, krožno, se bo med interpretacijo prostorsko približal razredu, sogovornu v dramskem besedilu). Kot vsa nebesedna izrazila se tudi proksemika usklajuje z vrsto besedila – npr. ob govorni interpretaciji kratke lirске pesmi so učiteljevi premiki po prostoru gotovo moteči.²³

2.3.4 Ob koncu te pripravljalne faze mora biti v interpretovi zavesti izoblikovana **govorna struktura celote**, čeprav prozodija govorne interpretacije ni nikoli

²² Škarić (2000: 56) meni, da se v dobrem interpretativnem branju čas gledanja v besedilo skrajša do ene petine celotnega bralnega časa.

²³ Rosandić (1987: 16) celo svetuje, naj učitelj med branjem ne hodi po razredu, pač pa stoji pred učenci in skuša vzpostaviti psihični stik.

dokončno ustaljena (fiksirana). V konkretnem nastopu na spreminjanje zvočne podobe vplivajo različne okoliščine: trema, slabo počutje, nemir v razredu, odziv učencev med izvedbo ipd. Prilagoditvene spremembe morajo biti del interpretovne govorne strategije. Če ima učitelj jasno zvočno sliko svoje govorne interpretacije, se bo znašel v še tako nepričakovanih okoliščinah, če pa bo marsikaj prepustil trenutnemu navdihu, bo interpretacija zvočenela.

3 Shematični prikaz priprave na govorno interpretacijo

1. FAZA	2. FAZA	3. FAZA
Upočasnjeno tiho branje	Govorni zapis	Poskusno glasno branje
Evidentiranje govornih znakov:	Odločanje za določen govorni znak, zapis z grafičnimi znaki:	Preizkušanje (popravki) govornega zapisa in kontrola lastnega govora:
grafična oblikovanost	(premor) ∩ (verzni prestop) ∪	govorna dramaturgija
ločila	(intonacije) ↑ ↓ →	začetni ton, glasnost
skladnja	(glasnost) < > pp p mf f ff <u>poudarek</u>	govorni vrh(ovi)
stilno zaznamovane besede	(register) V, S ^R , N	zaključni ton, glasnost
naglasni	(naglasni) ^ ^ ^	ritem (dinamika) celote
glasovje	(težji glasovni sklopi, polglasnik, podvojeni glasovi, premenne, siniceze) s ščitom, <u>tenek</u> , s šabo, mož visok, ne utruđi	mimika, pogled, geste, drža in premiki telesa
ponavljanje	(tempo) H, S ^T , P, poh., upoč.	proksemika (oddaljenost od občinstva, sogovorcev)
nasprotje, stopnjevanje	(barva, način izreke) mehko, veselo, žalostno, nasmejano, sikajoče, stacc., leg. itd.	fiksiranje govorne oblikovanosti besedila
medmeti		
drugo		

V – visok register, S^R – srednji register, N – nizek register, H – hiter tempo, S^T – srednji tempo, P – počasen tempo, poh. – pohitevanje, upoč. – upočasnjevanje, stacc. – staccato, leg. – legato, pp (pianissimo) – zelo tiho, p (piano) – tiho, mf (mezzoforte) – srednje glasno, f (forte) – glasno, ff (fortissimo) – zelo glasno, < jakostno naraščanje (crescendo), > jakostno upadanje (decrescendo)

4 Zaključek

Model priprave na govorno interpretacijo literarnega besedila želi uporabniku pokazati, da govorno interpretiranje zapisanega besedila ni le avtomatičen prenos sporočila iz pisnega v govorjeni kod, temveč da gre za ustvarjalen proces, v katerem zvočna semantika dodaja zapisanemu besedilu novo sporočilno vrednost. Ustvar-

jalna angažiranost je večja, kadar govorec čuti duhovno motivirano zanimanje za besedilo (o čemer nas pouči tudi odgovor iz ankete), vendar vsa besedila v šolskem literarnem kanonu niso nujno takšna. Za ustvarjalni angažma zato ne zadostujejo le čustvovanje, domišljija, intuicija, pač pa tudi teoretično in praktično znanje. Predlagani model ponuja teoretične temelje in praktične napotke za govorno interpretiranje (glasno interpretativno branje, govorjenje na pamet), pri čemer spodbuja učiteljevo govorno kreativnost in nenehno vrednotenje lastnega govornega izvajanja.

Model je mogoče spreminjati glede na posebnosti konkretnega besedila in glede na ustvarjalni potencial ter govorne sposobnosti interpreta. Govorci z več znanja in prakse lahko prvi dve fazi združijo, v govornem zapisu pa si označijo le tisto, kar je zanje najbolj bistveno. Model je mogoče uporabljati tudi pri pripravi učencev za glasno interpretativno branje.

Literatura

- GAMBLE, Michael, GAMBLE, Teri, 1995: *Literature Alive! The Art of Oral interpretation*. Chicago: NTC Publishing Group.
- KORDIGEL, Metka, 2000: *Mladinska literatura, otroci in učitelji*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 1991: *Skice za književno didaktiko*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 1996: Celovita šolska interpretacija Sofoklesove Antigone ob glasnem branju v razredu. *Slovenščina v šoli* 3. 38–45.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.
- NOVAKOVIČ, Novak, 1980: *Govorna interpretacija umjetničkoga teksta*. Zagreb: Školska knjiga.
- PODBEVŠEK, Katarina, 2006: *Govorna interpretacija literarnih besedil v pedagoški in umetniški praksi*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- ROSANDIĆ, Dragutin, 1987: Interpretativno branje literarnega besedila. *Vzgoja in izobraževanje* 2.
- SAKSIDA, Igor, 1994: *Izhodišča in modeli šolske interpretacije mladinske književnosti*. Trzin: Different.
- ŠKARIĆ, IVO, 2000: *Temeljci sodobnega govorništva*. Zagreb: Školska knjiga.
- ŠKARIĆ, IVO, 2000: Poetika recitiranja. *Kolokvij o umetniškem govoru*. Zbornik. Ur. K. Podbevšek, T. Gubenšek. Ljubljana: AGRFT.
- VITEZ, Primož, ZWITTER, Ana, 2004: Problem prozodične analize spontanega govora. *Jezik in slovnost* 6. 3–24.
- VULETIĆ, Branko, 1986: *Sintaksa krika*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- VULETIĆ, Branko, 1988: *Jezički znak, govorni znak, pjesnički znak*. Osijek: Izdavački centar Revija.
- VULETIĆ, Branko, 2005: *Fonetika pjesme*. Zagreb: FF press.
- ZWITTER, Ana, 2005: Prozodija v spontanem govoru. *41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik predavanj. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 160–169.